

PAPER DETAILS

TITLE: Dede Korkut Hikâyeleri'nde Söz Edim Yapilari

AUTHORS: Seçil HIRIK

PAGES: 751-768

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/653076>

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Hirik, S. (2019). “Dede Korkut Hikâyeleri’nde Söz Edim Yapıları”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(Ek Sayı 1): 751-768

Geliř Tarihi / Received Date: 23.11.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 07.01.2019

Arařtırma Makalesi

DEDE KORKUT HİKÂYELERİ’NDE SÖZ EDİM YAPILARI

Dr. Öğr. Üyesi Seçil HİRİK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

secilhirik@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2698-9350

Öz

Kullanıcısı ile anlamlı hâle gelen ve gerçek anlamda iletişim ve bildirişim aracı olan kullanılan dil, pek çok işlevi aynı anda yerine getirebilmektedir. Dilin dolayısıyla sözün bu özelliği sebebiyle istekte bulunma, söz verme, emir verme, kırınlığı veya bir pişmanlığı belirtme, saygı sunma, taziyede bulunma gibi farklı türden edimler yerine getirilebilir. Söz konusu bu işlev öncelikle Wittgenstein gibi felsefecilerin ardından da dil felsefecilerinin dikkatini çekmiştir. Bu isimlerin başında Söz edimi Kuramları ile bilinen John Langshaw Austin ve John Rogers Searle gelmektedir. Austin ve Searle, amaçlarına ve kullanım şekillerine göre söz edimlerini alt ulamlara ayırmaktadır.

Austin, söz edimlerini düzsöz edimi, edimsöz edimi ve etkisöz edimi olarak sınıflandırmaktadır. Edimsöz edimleri ise hüküm belirticiler, erk belirticiler, sorumluluk yükleyiciler, davranış belirticiler ve serimleyiciler olmak üzere beş alt ulamda ele alınmaktadır. Bu çalışmada, sözün edimsel gücünden bahseden ve söylemeyi yapmakla eşdeğer tutan Austin’in kuramı temel alınmış ve söz edimi ulamları, Eski Anadolu Türkçesine ait kabul edilen *Dede Korkut Hikâyeleri*’nden seçilen temsili örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre hikâyelerde aktarma, karar verme, emir verme, niteleme, tavsiyede bulunma, rica etme, isteme, tercih etme, ad verme, dua/beddua etme, ilan etme, söz verme, meydan okuma, esef duyma, selamlama, yineleme, hatırlatma gibi farklı ulamlarda söz edimi sözcelerine rastlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Söz Edimi Kuramı, Söz Edimi Ulamları, Dede Korkut Hikâyeleri, Söylem Çözümlemesi.

SPEECH-ACT STRUCTURES IN DEDE KORKUT STORIES

Abstract

Language used to be meaningful with the user can perform many functions at the same time. Because of this characteristic of language, different kinds of actions can be performed, such as making requests, making promises, giving orders, giving resentment, describing a regret, respecting and condolences. This function first attracted the attention of philosophers such as Wittgenstein and philosophers. These names come from John Langshaw Austin and John Rogers Searle, who are well known with Speech-Act Theory. Austin and Searle divide the Speech-Acts into sub-categories according to their goals and uses.

Austin categorizes speech-acts as locutionary act, illocutionary act and perlocutionary act. illocutionary act is categorized in five sub-categories: verdictives, exercitives, commissives, behabitives, expositives. This study is based on Austin's theory, which mentions the actual power of the word and makes it equivalent to doing it and we tried to explain the speech act classes with the representative examples selected from Dede Korkut text which are accepted from Old Anatolian Turkish. According to this, transferring, deciding, giving orders, qualifying, giving advice, asking, asking, preferring, naming, praying / curseing, declaring, promising, challenging, dissatisfaction, greeting, repetition, reminder etc. speech act samples are found in different categories.

Keywords: Speech-Act Theory, Speech-Act Categories, Dede Korkut Stories, Discourse Analysis.

1. GİRİŞ

1.1. Dil ve Dilin İşlevleri

Bir iletişim aracı olarak kabul edilen dil, onu kullananı soyutlanamayacak bir yapıya sahiptir. Dil kullanıcısının sözceyi üreten ve sözceyi algılayan olarak ikiye ayrıldığı düşünüldüğünde üretilmiş sözün yorumunda hem üreteni hem algılayanı ilgilendiren değişkenler devreye girmektedir. Dil, yalnızca kullanıcısının elinde anlamlı hâle gelen bir araçtır. Bu iletişim aracını anlamlı kılma işi, kullanıcının niyeti ile doğru orantılıdır ve üretenin/algılayanın zekâ seviyesi, yaşı, geçmiş yaşantıları, bilgi birikimi gibi pek çok değişken anlamlandırma sürecinde önemli bir rol üstlenmektedir. Martinet'e göre dil bir araç ya da gereçtir ve bu aracın başlıca işlevi bildirişimdir¹. Düşüncenin dayanağı olan dil yetisinin karşılıklı anlaşmayı sağlamaktan başka işlevleri bulunmaktadır (1998: 17). İletişim ve doğal olarak bildirişim olayında görev alan farklı unsurlar bulunmaktadır ve bunlar, Martinet'nin de belirttiği gibi dilin bildirişim işlevinden başka işlevlerinin ortaya çıkmasına doğrudan etkili olmaktadır. Söz konusu unsurları Jakobson altıya ayırmaktadır: *alıcı, verici, ileti, gönderge (bağlam), kanal ve kod*. İletişimde rol alan unsurlardan dil kullanıcısının amacına göre şekillenen ve ön plana çıkan birinin varlığına göre dilin işlevlerinin ortaya konması mümkündür. Jakobson, iletişim esnasında baskın olan unsurun niteliğine göre dilin işlevlerini de altı ulamda ele almıştır: *Gönderimsel, duygu, ilişki, çağrı, üst-dil ve sanat işlevi* (1960: 357)².

Konuşurun seçtiği en küçük biçimbirimsel yapıdan sözdizimsel olarak en büyük birim olan tümcenin kurulma biçimine kadar her şey üzerinde düşünülmüş ve hatta özenle yapılmış seçimleri içermektedir. Dolayısıyla buraya kadar bahsi geçen “dil” kavramı ile aslında Saussure'ün (1998: 43) *dil* (langue) ve *söz* (parole) ayrımında yer alan “söz” kavramı kastedilmektedir. Çünkü bir araç olarak kullanılan dilde yapılan bilinçli tercihler sözü ortaya çıkarmaktadır. Sözcüklerin hatta bağımlı biçimbirimlerin eşdizimlilik göstermesi, seçilen sözcüklerin yan yana gelme koşulları veya hangisinin neden seçildiği bilgisi, üzerinde düşünülmesi gereken noktalardandır. Dolayısıyla bir söz ve metin³ yorumlanırken çok boyutlu düşünmek, dilin hangi işlevine yönelik üretildiğini belirlemek, söylenenin ötesindeki tek anlamı değil anlamları bulmaya çalışmak söylem çalışmalarının temel hedefi olmak zorundadır. Söylemin de odak noktasında sözce denilen konuşurlar tarafından üretilmiş

¹ Aydın, iletişim ve bildirişimi birbirinden ayırmaktadır. Ona göre bildirişim insanlar arasında bilgi alışverişi çerçevesinde, iletişim ise haberleşme teknolojileri anlamıyla kullanılan terimlerdir (2014: 36). Başkan, çalışmasında *bildirişim* terimini, genel olarak karşılıklı bilgi alışverişi anlamında kullanmaktadır. Bildirişim eylemi önce bir yöne yapılan sonra da o yönden geriye ters yöne yapılan iki tane bildirim işleminden oluşmuş kabul edilebilir (2003: 15).

² Ayrıca bk. Karagöz (2007), Uçan (2015), Yaylagül (2015).

³ Burada metin kavramını yazılı veya sözlü ortamda sözceleme öznesi tarafından üretilmiş bağlamsal veri olarak kullanmak mümkündür. Metin aynı zamanda sözce veya sözceleri de bünyesinde barındırmaktadır. Eziler Kıran, tümceden büyük, tümceyi içine alan metin kavramının açıklanması gereksiniminden bahsetmektedir. Ona göre metin ile tümce aynı düzlemde tasarlanamaz (1990: 51).

iletişim birimleri yer almaktadır. Sözcelerin çözümlenmesinde imalar, sezdirmeler, hatırlatmalar, ipuçları, geri dönüşler yol gösterici olmaktadır. Ortaya konmaya çalışılan anlamların nispeten daha sınırlı olmasına sebebiyet vermektedir. Karşılıklı konuşmaların daha çok kullanıldığı metinlerde, metin üreticisinin tasarrufuyla oluşturulmuş jest, mimik ve beden diline dair yönlendiriciler ile vurgu ve tonlama imlası konuşurun neyi, ne amaçla ürettiğinin anlaşılmasını sağlamaktadır.

Konuşurun sözceleminde dilin bahsi geçen işlevlerinden bir ya da birkaçı yerine getirilir. Konuşurun bilinçli ya da bilinçsiz şekilde yararlandığı dilin işlevleri, alıcı ile arasında iletişimin kurulmasında basamak oluşturmaktadır. Dilin işlevleri ile konuşurun amacı ya da diğer bir deyişle niyeti arasındaki sıkı bağ, her sözcenin de bir işlevi yerine getirmesi için önem taşımaktadır. Söz konusu bağın gücü oranında üretilen sözcenin yaptırım gücü artmakta veya amaca ulaşma mesafesi o oranda azalmaktadır. Konuşur, sözcesinde bu gücü kullanarak farkına vardırma, dikkati harekete geçirme, bilgi verme, cevap bulma gibi durumları amaçlar ve alıcıyı harekete geçirme amacıyla sözce üretir. Kısaca gönderici, alıcı *gülsün, eğlensin, düşünsün, bilsin, merak etsin, itaat etsin, rica etsin* vs. diye eylemde bulunur. Sözün eyleme yönelik yani edimsel⁴ özelliği üzerine pek çok kuram oraya atılmıştır. Bu kuramlardan biri de Söz Edimi Kuramları'dır (Speech-Act Theory). *Gönderici, alıcı, niyet* ve *bağlam* temeline oturtulan söz edimi kuramları konuşurun aslında ne dediği ve niyeti ile alıcının ne/neler anladığı ve yaptığı ile ilgilidir.

1.1.1. Söz Edimi Kuramı

Göndericinin salt varlığına göre şekillenen iletişim olayı, yukarıda da bahsi geçen niyet parametresine göre yön değiştirmektedir. Niyet parametresi, pek çok dilbilimsel kuram ve yöntemin içinde yer almaktadır. Yaylagül'ün metinsellik ölçütleri içinde saydığı bu olgu, edimbilim, göstergebilim, söylem incelemesi ve özellikle metin dilbilimin de temelinde yer almaktadır (2015: 325). Bir niyet durumu söz konusu olduğunda bunu göndericiden soyutlamak mümkün değildir. Göndericinin iletiyi ne amaçla ve nasıl kullandığı, iletinin ulamı, iletinin arka planı, alıcının algılama biçimi söz edimden edimbilime (pragmatics) kadar farklı kuramlar içinde önemli bir yere sahip olmuştur.

Temelleri 1960'larda John Langshaw Austin'le atılmış ve sonrasında öğrencisi John Rogers Searle tarafından geliştirilmiş olan söz edimi kuramları, sözün yaptırım gücünü ele alan bir sözceleme yaklaşımıdır. Kuramın temelinde yatan "söylemek yapmaktır"

⁴ Austin'e göre edimsellerin (performatives) iki temel özelliği vardır. Birincisi, bildirim tümcelerinden farklı olarak betimleme, aktarma ya da saptamada bulunmamalarıdır. Dolayısıyla doğruluk ve yanlışlık bakımından bir değerleri yoktur. İkincisi ise söylemek ya da sözceleme, eylemde bulunmakla eşdeğerdir.

anlayışından hareketle her sözün yeni bir eyleme sebep olduğu görüşü ortaya konabilir. Konuşurun belli bir durumda söz ya da sözce üretmesi olan söz edimi, sözcenin bir eylemle bütünleşmesi ve kimi durumlarda dilsel etkinliğin eylemle eşzamanlı olması demektir. Konuşurun belirli niyetleri vardır ve bunların bilinmesi amaçlanmaktadır. Belirli amaçların aktarımı genel olarak iletişim kurma amacına yüklenmiştir (Vardar, 2007: 182; İmer vd., 2011: 230; Kocaman, 1996: 30). Kişilerarası bildiri aktarımında kullanılan her türlü dilsel özelliklerin, tümceler, sözcüklerin anlamlı bir bütün (yani metin) oluşturmaya yaptıkları katkılar ortaya konulmaya çalışılır. Dilin amacı, gönderici ile alıcı arasındaki ilişki ve karşılıklı etkileşimdir. Göndericinin niyetini dil aracılığı ile alıcıya aktarmayı amaçlayan söz-edimi kuramı bir metnin sorgulanması için önemli yaklaşımlardan biridir (Günay, 2004: 157; Kılıç, 2007: 126).

Bugün, söz ve söylem üzerine yapılan çalışmalar ve edimbilimin geldiği noktanın zeminlerini Wittgenstein başta olmak üzere dil felsefesi tartışmalarına kadar götürmek mümkündür. Köklerinin dilbilim sınırları dışına kadar uzandığını söyleyen Uslu, söz edimi kuramının yerini artık edimbilimin almakta olduğunu belirtmektedir (2005: 35). Kuram, aynı zamanda temelde konuşurların dille ne yaptığı ve dilin işlevleri ile ilgilendiği için edimbilimin ya da söylem çözümlemesinin ayrılmaz bir parçasıdır (Searle, 2000: 12; Sarıçoban ve Hişmanoğlu, 2004: 34).

Söz edimleri Austin ve Searle tarafından benzer yaklaşımlarla ele alınmış fakat farklı ulamlarda incelenmiştir. Fiziki veya akustik şok dalgalarından birinin çıkarılmasının söz edimi gerçekleştirilmesi olduğunu varsayan Searle, bu şekilde bir ifadede bulunulabileceğini, soru sorulabileceğini, emir verilebileceğini veya ricada bulunulabileceğini belirtmektedir. Emretmek suretiyle bir şey yaptırabilir, tartışmak suretiyle inandırma gerçekleşebilir, bir ifadede bulunarak ikna edilebilir. Buna göre örneklerdeki eylemlerden ilki edim sözleri belirtirken ikinci eylem edimsözlerin dinleyenler üzerinde bıraktığı etkiyi belirtir. Edimsözler tipik bir biçimde niyetli olarak yerine getirilir. Edimsöz edimleri mutlaka niyetli edimlerken etkisöz edimlerinin hem niyetli olabilmesi hem de olmaması edimsöz edimlerinin iletişimde *anlam* birimi olmasının bir sonucudur. Anlam, dile getirilen sözleri edimsöz edimlerine dönüştüren özelliktir (2006: 156-158). Söz edimlerini edimsöz edimi ve etkisöz edimi şeklinde sınıflandırmaya giden Searle, amaçlarına göre de *iddia edici*, *yönlendirici*, *taahhüt edici*, *ifade edici* ve *bildirimler*⁵ olarak beş alt ulamda değerlendirmektedir. Ona göre bir söz

⁵ Edimsöz amaçlarına göre yapılan sınıflandırmaya göre *iddia edici* söz edimlerinin amacı, dinleyeni önermenin doğruluğuna mecbur bırakmaktır. Beyanlar, betimlemeler, sınıflandırmalar ve açıklamalar bu ulamın örnekleridir. Söz ediminin *yönlendirici* amacı, dinleyeni yönlendiricinin önerme niteliğindeki içeriğine uymasını sağlayacak bir tarzda davranırtmaya çalışmaktır. Emirler, komutlar, ricalar örnek gösterilebilir. *Taahhüt edici* ulama göre konuşurun önerme niteliğindeki içerikte

ediminin edimsöz amacı, edimin o türde bir edim olması, dolayısıyla o söz ediminin amacı olur. Edimsözler gerçekleştirmek yoluyla yapılabilecek şeylerin sayısı sınırlıdır ve bunlar da zihnin yapısıyla belirlenmiştir. Zihin yerine getirilme şartları üzerine ve yerine getirilme şartları koymak suretiyle anlam oluşturmaktadır. Dolayısıyla anlamın sınırları zihnin sınırları tarafından konulmuştur (2006: 167-171). Edimsel anlamla zihinsel ilişki kuran Searle'den farklı olarak Austin'de söz edimleri üç ulamda görülmektedir: *düzsöz edimi*, *edimsöz edimi*, *etkisöz edimi*. Ayrıca Austin, üretilmiş edimsözlerin *edimsöz gücüne* (illocutionary force)⁶ göre ayrılmış sözcelem ulamlarından bahsetmektedir: *hüküm belirticiler*, *erk belirticiler*, *sorumluluk yükleyiciler*, *davranış belirticiler* ve *serimleyiciler*⁷ (2009: 117-123, 162).

Austin'de *düzsöz edimi* (locutionary act); *seslendirme*, *dillendirme* ve *anlamlandırma edimleri* olarak bir ayrıma tabi tutulmuştur. Buna göre *seslendirme edimi*, sadece birtakım sesler çıkarma edimidir. *Dillendirme edimi*, birtakım sözler ya da sözcükleri yani belli bir söz dağarcığında yer alan belli tür sesleri, o söz dağarcığında yer aldığı için dil bilgisine uygun bir yapıda çıkarmaktır. *Anlamlandırma edimi*, bu sözleri en çok belli bir işlem⁸ ve gönderme ile kullanma ediminde bulunmaktır ve aynı zamanda dolaylı konuşma denilen şeydir. “Kedi paspasın üzerinde, dedi.” bir dillendirme edimini aktarırken “Kedinin paspasın üzerinde olduğunu söyledi.” bir anlamlandırma edimini aktarır (2009: 117, 118). Seslendirme, dillendirme ve anlamlandırma basamaklarını içeren düzsöz ediminde konuşur yalnızca bir bilgiyi paylaşmakta, bildirimde bulunmakta kısacası yalnızca söylemektedir (Kerimoğlu, 2014: 144).

Sözceleme ile beraber veya sonrasında bir eylem gerçekleşirse ya da diğer bir deyişle bir söz başka bir hareketin ortaya çıkmasına sebep olursa düzsöz edimi, *edimsöz edimine* (illocutionary act) dönüşür. Austin'e göre bir düzsöz ediminde bulunmak aynı zamanda bir edimsöz ediminde bulunmaktır. Dolayısı ile bir düzsöz ediminde bulunurken soru sorma, cevap verme, bilgi verme, güvence verme, uyarıda bulunma, eleştiride bulunma, ilan etme veya benzeri pek çok edimde bulunulabilir (2009: 120). Edimsözde söylemek ve yapmak eş veya sıralı zamanda gerçekleşmektedir.

Bir şey söylerken çoğu zaman dinleyicinin, konuşurun ya da başka kişilerin duyguları, düşünceleri ya da eylemleri üzerinde dolaylı etkiler yaratılmaktadır. Bu tür bir edime *etkisöz*

temsil edilen eylemin seyrini üstlenmek için yaptığı bir taahhüttür. Söz verme, yemin etme, yalvarma vs. bu ulamda sayılabilir. Söz edimlerinin *ifade edici* amacı, edimsözün içtenlik şartını belirtmektedir. Özür dileme, teşekkür etme, kutlamalar örnek gösterilebilir. Son olarak *bildirim* amacına göre edimsöz dünyayı değişikliğe uğramış olarak temsil etmek suretiyle dünyada bir değişim oluşturmayı hedeflemektedir. Savaş ilan etmek, karı-koca ilan etmek, istifa etmek vs. bu amaca yönelik üretilmiş söz edimleridir (2006: 169-171). Çalışmanın üzerine oturtulduğu temel kuram Austin'in olması sebebiyle Searle'ün görüşleri belirtilenlerle sınırlandırılarak başka incelemelere bırakılmıştır.

⁶ Aysever, edimsöz gücünü şu şekilde açıklamaktadır: *Belli bir iletişim ortamında üretilmiş tümcenin edimsöz değer* (1994: 217). Böylece “Kapıyı kapat!” tümcesi sözcelemede *emretme* edimsöz gücüne sahiptir.

⁷ Edimsöz edimi ulamlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi ilgili bölümde ele alınacaktır.

⁸ Bir kavramı tanımlayan özelliklerin tümü (Vardar, 2007: 117).

edimi (perlocutionary act) denmektedir (Austin, 2009: 122). İletişim ortamında bulunan iki ve üçüncü kişiler üzerinde bilinçli ya da belirsiz bir biçimde bir etki yaratan edimler de etkisöz edimdir. Etkisöz ediminde edimsöz ediminin sonuçlandığı bilgisi yer almaktadır (Kerimoğlu, 2014: 144). Etkisözü edimsözden ayıran temel parametre, edimsözün muhatabı harekete geçirici etkisidir. Edimsözden aldığı mesajla harekete geçen muhatap sözü algıladığı oranda bir eylemde bulanacaktır. Gerçekleştirilen eylemin doğruluğu ya da yanlışlığı ise işin ayrı bir boyutudur. “İçeri çok sıcak oldu.” düzsöz ediminde bulunan bir konuşur, pencerenin açılması ediminde bulunulmasını istemektedir. Eğer alıcı bu iletiyi doğru yorumlarsa pencereyi açarak edimsözü, etkisöz haline getirecektir. İletinin taraflar arasında doğru anlaşılması için bağlamın, uylaşımsallık⁹ ve yerindelik¹⁰ parametresinin ortak olması gerekir.

Austin, yukarıda bahsedilenlerin yanı sıra söz edimlerini *belirtik* (explicit) ve *birincil* (primary) olarak ikiye ayırmaktadır (2009: 97). Belirtik edimsel, söylenmek istenen veya yapılması istenen her ne ise doğrudan o durumu ifade eden sözcükleri içermektedir. Kalem almak istediğinde “Elindeki kalem almak istiyorum.” diyen konuşurun sözcüsü belirtik değer taşımaktadır. Buna karşın “Bir kaleme ihtiyacım var.” diyen konuşur kalem istediği imasında bulunarak aslında örtük veya birincil düzeyde bir edimsözde bulunmaktadır. Belirtik edimseller, doğrudan aktarımı içerirken ve yanlış anlamalara daha az izin verirken birincil edimseller imaları, sezdirmeleri, eğretilmeleri taşımaktadır.

2. DEDE KORKUT HİKÂYESLERİ’NDE GEÇEN SÖZ EDİMİ TİPLERİ

Sözlü gelenekten yazılı geleneğe geçişin ürünü olarak kabul edilen ve farklı tarihî dönemlerden de izler barındıran *Dede Korkut Hikâyeleri* (DK) gerek konuların işleniş gerek farklı anlatım tekniklerinin uygulanması bakımından dikkate değer bir metindir. Türklerin yaşantılarına, gelenek göreneklerine, dinî inanışlarına dair bilgiler bulmak mümkündür. Sözlü (ve tabii sonrasında yazıya geçirilen) sözlerin söyleniş, diğer bir deyişle üretiliş amaçları sıradan açıklamalarla yorumlanamayacak boyutta derin anlamlar taşımaktadır. Çalışmada bu metnin¹¹ seçilmesinin nedeni, hikâyelerin düz yazı, şiir, karşılıklı konuşmalar ve tasvirler gibi farklı türleri ve anlatım tekniklerini barındırması bakımından farklı söz edimi örneklerini sunuyor olmasıdır. Bu anlamda metnin işlevi ön plana çıkmaktadır. Metnin

⁹ Aysever, uylaşımsallık koşulu olarak nitelediği ve yerindelik parametresi içinde yer alan bu işlemi, belli koşullarda belli kişilerce belli sözcüklerin söylenmesi olarak açıklamaktadır (1994: 77). Toplum tarafından kabul görmüş gelenekler, ritüeller veya uygulamalar bu koşul içinde değerlendirilebilir.

¹⁰ Buna göre koşulların ve kişilerin işlem için uygun koşullar ve kişiler olması gerekmektedir (Austin, 2009: 22). Örneğin “Sen 83 aldın.” sözcüğünün yerinde olabilmesi için bir öğretmen tarafından, bir öğrenciye ve bir sınıf ortamında söylenmiş olması gerekir. Ancak bu koşullar yerine getirildiği takdirde sözün edimsöz değeri olabilmektedir.

¹¹ Çalışmada kullanılan metnin Eski Anadolu Türkçesi (EAT) versiyonu için Ergin (2004)’ten, Türkiye Türkçesi (TT) versiyonu için de Ergin (2005)’ten yararlanılmıştır. Seçilen örnek sözcüklerin metinde geçtiği yeri işaretleme için ayraçlama yöntemi kullanılmış, önce EAT versiyonundaki sayfa numarası, sonra TT versiyonundaki sayfa numarası bilgisine yer verilmiştir.

işlevi¹², göndericinin niyetiyle, ki burada gönderici, hikâyeleri aktaran kişi ve diyaloglardaki konuşurlar kabul edildiğinde, doğru orantılıdır. Söz konusu metnin dil bilgisel, söz dizimsel ve söz varlığı bakımından incelemeleri¹³ yapılmış olmasına rağmen sözcelerin edimsel değerleri ve söz edimi ulamlarındaki konumları ortaya konmamıştır. Bu çalışmada artzamanlı dilbilimsel yöntem izlenerek Austin'in sınıfladığı söz edimi ulamlarına metin üzerinden örneklerle açıklamalar getirilmeye çalışılmıştır. Buna göre hangi ulamın daha çok tercih edildiği ve hangi biçimlerde ortaya konduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2.1. Düz söz Edimleri

Seslendirme, dillendirme ve anlamlandırma basamaklarını içeren düzsöz ediminde, konuşur¹⁴, aklından geçeni dilin gönderimsel işlevinden yararlanarak sözceye taşımaktadır. Sözcüyü oluşturan tüm unsurlar dil bilgisine uygun, vurgu ve tonlama bakımından da dikkatle hazırlanmış bir özelliğe sahiptir. Yazılı metinlerde düzsöz ediminin seslendirme ve dillendirme basamağı mecburen olmak zorundadır. Kurgusal metinlerde¹⁵, anlatıcı olayın başından geçtiği kişi, bilgiyi dışarıdan edinmiş üçüncü bir kişi ve tanrısal/hakim denilen bakış açısıyla olayları aktaran başka bir kişi veya varlık olabilir. Dolayısıyla bu anlayışla, aktarılan tüm olay ve durumlar aynı zamanda düzsöz ediminin anlamlandırma basamağına doğrudan dâhil edilebilir.

DK'de metnin üreticisi, olayları dışarıdan gözlemleyen anlatıcı konumundadır. Böylece onun ürettiği ya da karşılıklı konuşmalarda ilettiği her sözce bir düzsöz edimi kabul edilebilir. Düz söz, edimsözün zorunlu basamağı ve gerektiricisidir. Diğer bir deyişle bir edimsöz edimi gerçekleştirmek için düzsöz ediminde bulunmak temel koşuldur. Hikâyelerde, özellikle karşılıklı konuşmalarda, bilgi verici nitelikli pek çok düzsöz edimine rastlanmaktadır. Düz söz ediminin anlamlandırma basamağının gerçekleştiği, konuşurlardan birinin algıladığını belirten aktarımlarında daha net ortaya çıkmaktadır. Metinde geçen düzsöz edimsellerinin örtük olarak kullanıldığını söylemek mümkündür.

¹² Başkan, bir dilsel metin oluşturmak için altı temel koşulun gerçekleşmesi gerektiğini düşünmektedir. Buna göre *amaçlılık*, *benimsenirlik* ve *yaşantısallık* kişiler bakımından; *bilgisellik*, *tutarlılık* ve *bağdaşıklık* ise bildiri bakımından metnin özelliklerini yansıtmaktadır. Gönderici, amaçlılık; alıcı, benimsenirlik; gönderici-alıcı, yaşantısallık; şaşırtı gücü, bilgisellik; biçimsel uyum, tutarlılık; anlamsal uyum, bağdaşıklıkla açıklanabilmektedir (2003: 230). Başkan'ın sıraladığı koşullar, aynı zamanda edimbilimsel çözümlemenin de ilkeleri olarak görülebilir. Metnin yorumu, metnin işlevi, göndericinin niyeti arasında doğrudan ilişki bulunmaktadır. Ancak metnin işlevi, sözcemele işlemi bitene kadar belirlenemez. Bununla birlikte yazılı metinlerin yorumlanmasıyla sözlü metinlerin yorumlanması birbirinden farklı aşamaları gerektirebilmektedir. Yazılı bir metinde iki tür arkaplan yani bağlam vardır. Birincisi, sözcede verilen bilgilerin metnin kurgusuna göre (geçmişe götürme ya da zamanda sıçrama) yine gerekirse metnin tamamında yer alması, ikincisi ise metnin tamamında yer almayan bilginin alıcılar tarafından sözlü aktarımla biliniyor olması. Aynı durum sözlü metin için farklı yollarla da olsa gereklidir.

¹³ Bk. Cemiloğlu (2001), Üstünoğlu (1998), Ergin (1963), Tezcan ve Boeschoten (2001).

¹⁴ Burada yazılı metin söz konusu olduğu için, aynı zamanda, metin üreticisi ya da yazarı da kastedilmektedir.

¹⁵ Akşehirli, kurgusal anlatı metinlerinde, anlatıcının sözleri dışındaki sözlerin varsayımı dayandığını ve bunların gerçekliği yansıtmadığını belirtmektedir. Bu durum özellikle dolaylı yoldan aktarılan sözler için geçerli olmakla birlikte, doğrudan aktarılan sözler, söylenmiş olduğu izlenimi yaratılan sözlerdir. Bu açıdan, kurgusal bir metinde gerçek anlamda sadece anlatıcının bir söz edimi gerçekleştirdiği söylenebilir (2011: 149-150). Bu anlamda anlatıcının ürettiği her sözce, bir düzsöz edimi kapsamında değerlendirilebilir.

Dirse Hanuñ Hatunu soylamış, görelüm ne soylamış, aydur: Hay Dirse Han, baña kazab itme, inciniüp acı sözler söyleme, yirüñden örü turgıl... ‘Dirse Hanın hatunu söylemiş, görelim ne söylemiş. Der: Hey Dirse Han, bana gazap etme, incinip acı sözler söyleme.’ (80, 24)

Bayındır Hanuñ bir buğası var-idi, bir dahı buğrası var-idi. ‘Bayındır Han’ın bir boğası vardı bir de erkek devesi var idi.’ (80, 24)

Seksen yirde badyalar kurulmuşıdi. Altun ayak surâhiler düzilmişıdi. ‘Seksen yerde büyük kaplar kurulmuştu. Altın kadehler, sürahiler dizilmişti.’ (95, 38)

Kâfir aydur: Bigler Kazanuñ tavla tavla şahbaz atlarını binmişüz ‘Kâfir der: Beyler, Kazanan tavla tavla koç atlarına binmişiz, altın akçasını yağmalamışız.’ (97, 39)

Bunuñ üzerine birkaç zaman kiçdi, Allah Ta‘âla pay püre bige bir oğul, pay piçen bige bir kız viridi. ‘Bunun üzerine bir kaç zaman geçti. Allah Teâla Pay Püre Bey’e bir oğul, Pay Piçen Bey’e bir kız verdi.’ (117, 59)

Kazanuñ elin öpdiler, sen sağ ol Beyrek öldi didiler. ‘Kazan’ın elini öptüler, sen sağ ol Beyrek öldü dediler.’ (249, 210)

2.2. Edimsöz Edimleri

Düzsöz edimi, her ne kadar edimsöz edimi için gerekli olsa da Austin’e göre edimsöz edimi, düzsöz ediminin bir sonucu değildir. Edimsöz edimi, belli anlamlarda etkiler üretmektedir ve edimin başarılı olması için bazı sonuçların görülmüş olması gerekmektedir (2009: 135): Buna göre belli bir etki gerçekleştirmedikçe edimsöz edimi yerinde değildir, başarılı kabul edilmez. Alıcı olmadan veya söylenen şey belli bir işlemle alınmadıkça uyarılma söz konusu olmaz. Dolayısıyla ve öncelikle edimsöz ediminin yerine getirilmesi *kavramanın sağlanması* gerektirir. İkinci düzeyde edimsöz ediminin *etkisini göstermesi*, birtakım olay ve durumların doğal seyrinde değişiklikler ve sonuçlar yaratması beklenmektedir. DK’de geçen Dede Korkut’un erkek çocuklara belli bir yaşa veya olgunluğa gelince ad vermesi edimsözün etkisini göstermektedir. Bunların yanı sıra birçok edimsöz edimi, uylarım yoluyla bir tepkiye ya da devamında bir edime davetiye çıkarmaktadır. Örneğin emir verme, boyun eğme; söz verme, sözünde durma edimini beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla DK’de geçen pek çok söz edimi başka edimlerin ortaya çıkmasında domino taşı etkisi yapmaktadır.

Edimsöz edimlerinin kendi içinde beş ulamda incelendiği daha önce belirtilmişti. Buna göre *hüküm belirciler, erk belirciler, sorumluluk yükleyiciler, davranış belirciler* ve *serimleyiciler* olarak edimsöz edimleri hikâyelerdeki temsilî örnekleriyle ele alınmaktadır.

2.2.1. Hüküm Belirticiler

Toplum içinde karar verme yetkisine sahip bir komutan, hükümdar, lider, hâkim, yargıç, jüri, hakem, öğretmen, müdür gibi kişilerin yönlendirici nitelikli görüş beyanları, hüküm belirtici edimsöz olarak kabul edilebilir. Yaptırım gücü olan sözcelerin yanı sıra konuşurun tahmini, değerlendirmesi, çözümlemesi, akıl yürütmesi, karar vermesi, suçlu bulması, nitelemesi, sınıflandırması da bu ulama dâhil sayılabilir. Austin'e göre hüküm belirticiler, değerler ya da olgularla ilgili kanıtlara ya da gerekçelere dayanarak resmi ya da gayriresmî bir karar vermeyi içermektedir (2009: 164).

DK'de hanların toplumsal konumları gereği durumlar ve olayları yönlendirici nitelikli tahmin beyan eden ya da kararını açıkladığı görüşlerini içeren edimsözleri, metinde sıkça karşılaşılan hüküm belirtici edimsöz edimleri arasında yer almaktadır.

Tahmin

Kalkubanı yigitlerüm yirüñüzden örü turuñ, bu karayıb baña ya bendendir ya Hatundandur didi. 'Kalkarak yiğitlerim yerinizden doğrulun, bu gariplik bana ya bendendir ya hatundandır.' (79, 22)

Gelüñ oğlanı babasına kovlayalum, ola kim öldüre, gine bizüm 'izzetümüz hörmetümüz anuñ babası yanında Hoş ola artuk ola didiler. 'Gelin oğlanı babasına çekiştirelim, olur ki öldürür, gene bizim izzetimiz hürmetimiz onun babasının yanından hoş olur, ziyade olur dediler.' (83, 26)

Karar verme

Kalın Oğuz bigleri ayıtdılar: Bu kızı istemege kim vara bilür? Maslahat gördiler ki Dede Korkut varsun didiler. 'Kudretli Oğuz beyleri dediler: Bu kızı istemeğe kim vara bilir? Uygun gördüler ki Dede Korkut varsin dediler.' (125, 65)

Tahmin etme ve karar verme edimlerinin yanı sıra metinde özellikle şiir parçalarındaki niteleme, tasvir etme edimleri kendini hissettirmektedir. Böylece konuşur, güzel huyların ve fiziki görünümünün nitelenmesiyle konuya daha ılımlı bir giriş veya geçiş yapmakta ve nihayetinde karşı tarafın hem duygularını uyandırmakta hem de kendisi hakkındaki görüşlerini anlamasını sağlamaktadır.

Niteleme

Berü gelgil başum bahtı ivüm tahtı/İvden çıkup yoriyanda selvi boylum/Topuğında sarmaşanda kara saçlum/Kurulu yaya beñzer çatma kaşlum 'Beri gel başımın bahtı evimin tahtı/Evden çıkıp yürüyünce servi boylum/Topuğunda sarmaşınca kara saçlum/Kurulu yaya benzer çatma kaşlım' (79, 22)

2.2.2. Erk Belirticiler

Bir gücün, hakkın veya nüfuzun kullanılmasını içeren (Austin, 2009: 163) bu edimsözler, konuşurun bir şeyden yana olmasını gerektirmektedir. Emir verme, tercih etme, ilan etme, uyarma, niyaz etme, yalvarma, dileme, hak tanıma, affetme, oy verme edimleri bu ulamın içinde sayılabilir. Burada herhangi bir durumla ilgili konuşurun inisiyatifi ve yaptırımı olsun ya da olmasın gücünü kullandığı görülmektedir.

DK'de parçaların büyük oranda hanların ve beylerin başından geçen olaylar üzerine kurgulanmış olması, bir güç savaşının verilmesi, toplumdaki hiyerarşik yapının durumu, metnin dil ve üslubu ile sözcük seçimlerinde buyrum tümcelerinin sıkça kullanılmasına yol açmaktadır. Bu sebeptir ki DK, edimsöz edimi ulamları arasında erk belirtici edimseller bakımından zengin bir görünüm sunmaktadır. Özellikle rica etme, ad verme, tercih etme, emretme, salık verme, vasiyet etme, isteme, dua etme, uyarma, yalvarma, niyaz etme ve tehdit örneklerine rastlanmaktadır.

Emir verme

Kimün ki oğlu kızı yok kara otağa konduruñ kara kiçe altına döseñ kara koyun yahnısından önüne getirüñ. ‘Kimin ki oğlu kızı yok, kara otağa kondurun, kara keçe altına döşeyin, kara koyun yahnisinden önüne getirin.’ (78, 21)

Rica etme

Yirüñden örü turgıl, ala çadırüñ yir yüzine dikdürgil, atdan aygır deveden buğra koyundan koç öldürgil, İç Oğuzuñ Taş Oğuzuñ biglerin üstüñe yığnak itgil, aç görseñ toyurgıl, yalınçak görseñ tonatgıl, borçluyı borçından kurtargıl, depe gibi et yığ göl gibi kımız sağdur, ulu toy eyle, hâcet dile ‘Yerinden kalk, alaca çadırını yeryüzüne diktir, attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kes, İç Oğuz’un Dış Oğuz’un beylerini başına topla, aç görersen doyur, çıplak görersen donat, borçluyu borcundan kurtar, tepe gibi et yığ göl gibi kımız sağdır, büyük ziyafet ver, dilek dile.’ (80, 24)

Ad verme

Adı Buğaç olsun, adını ben virdüm yaşını Allah virsün didi. ‘Adı Boğaç olsun, adını ben verdim yaşını Allah versin dedi.’ (83, 26)

Tercih etme

Böyle oğul senüñ neñe gerek, böyle oğul olmakdan olmamak yigdür. ‘Böyle oğul senin nene gerek, böyle oğul olmaktan olmamak daha iyidir.’ (84, 27)

İsteme

Dirse Hanuñ Hatunu Oğuz biglerin toylayayım didi. ‘Dirse Han’ın hatunu Oğuz beylerine ziyafet vereyim dedi.’ (86, 29)

Salık verme

Ol kırk nâmerdler bunu tıydılar, Gelüñ Dirse Hanı tıtalım, ağ ellerin ardına bağlayalım, kıl sicim ağ boynuna takalım, alubanı kâfir illerine yönelelim. ‘O kırk namertler bunu duydular... Gelin Dirse Han'ı tıtalım, ok ellerini ardına bağlayalım, kıl sicim ok boynuna takalım, alıp kafir ellerine yönelelim.’ (90, 33)

Uyarma

Bere çoban ırağūñdan yakınuñdan berü gelgil, baş indürüp bağır basğıl, biz kâfire selam virgil, öldürmeyelim. ‘Bre çoban uzağından yakınından beri gel, baş indirip bağır, bas, biz kâfire selam ver, öldürmeyelim.’ (98, 39)

Yalvarma

Mere kâfir aman, Tañrınıñ birliğine yokdur güman. ‘Bre kâfir aman Tanrının birliğine yoktur güman’ (108, 49)

Tehdit etme

Ayıklular buraya geldügi yok, ağzlular bu suyumdan içdügi yok, saña noldı, ‘amelüñ-mi azdı, fiilüñ-mi döndi, ecelüñ-mi geldi, bu aralarda neylersin ‘Ayaklıların buraya geldiği yok, ağızluların bu suyumdan içtiği yok, sana noldu amelin mi azdı fiilin mi döndü, ecelin mi geldi, buralarda neylersin.’ (125, 65)

Niyaz etme

Oğuzıñ bir yaHşı yigidi ancak, yorıyayım meded diyeyim didi. ‘Oğuz'un bir güzel yiğidi ancak, yürüyeyim medet diyeyim dedi.’ (118, 60)

Vasiyet etme

Kılbaş var ayıt ağam Kazan gelsün çıksun, bir yigit senüñ uçuñdan aramızdan eksildi, hem vasiyyet eylemiş, menüm kanum komayasın alasın dimiş, varalum düşmeni haklayalım di didi. ‘Kılbaş var söyle ağam Kazan gelsin çıksın, bir yiğit senin yüzünden aramızdan eksildi, hem vasiyet eylemiş, benim kanımı koymayasın, alasın demiş, varalım düşmanı haklayalım de, dedi.’ (250, 210)

2.2.3. Sorumluluk Yükleyiciler

Yapılan hareketin sorumluluğunun konuşura yüklendiği edimsöz edimdir. Yapılan ya da yapılacak işin sonuç ve etkilerinden konuşur sorumludur. Bu anlamda sorumluluk yükleyiciler, konuşurun söz vermesi, teklifte bulunması, amaçlaması/niyetinde bulunması, aklından geçirmesi, bahse girmesi, taraf tutması kısaca X'ten yana olması toplumsal gücü değil kişilerarası ilişkilerdeki duygusal rolünü göstermesi bakımından erk belirticilerden ayrılmaktadır.

Hüküm belirticiler ve erk belirtilerle de organik bağı bulunan bu ulam, DK'de ilan etme, akıl verme, söz verme edimleri ile özellikle ad verme ritüellerinde kendini göstermektedir. Bunların yanı sıra öğüt verme ediminin atasözü içinde ve örtük olarak hikâyenin birkaç yerinde geçtiği görülmektedir.

İlan etme

Hanlar Hanı Han Bayındır oğlana biglik viridi, taht viridi. 'Hanlar hanı Bayındır oğlana beylik verdi, taht verdi.' (94, 36)

Akıl/Tavsiye verme

Kâfir aydur: Kazanuñ Kapulu dervendde on biñ koyunu vardur, şol koyunları daHı götürsek Kazana ulu hayf ider-idük didi. 'Kâfir der: Kazanın Kapulu Derbendinde on bin koyunu vardır, şu koyunları da getirsek Kazan'a büyük darbe vurmuş olurduk dedi.' (97, 39)

Söz verme/And içme

Aruz araya mushaf getürdi, hep bigler el urup and içdiler, senüñ dostuña dost ve düşmenüñe düşmenüz didiler. 'Aruz ortaya Kur'an getirdi, hep beyler el basıp and içtiler, senin dostuna dost ve düşmanına düşmanız dediler.' (246, 207)

Sorumluluk yükleyici edimsöz edimleri arasında ad verme edimi tekrar sayılabilir. Yalnız bu edimin erk belirtici ulamdan ayrılan yönü hareketin devamında kendisine ad verilen kişiden birtakım kişisel ve toplumsal beklentilerin varlığının ortaya çıkmasıdır. Dede Korkut'un bir yiğitlik veya kahramanlık yapması sebebiyle bey çocuklarına ad vermesinin akabinde beklentiler gelmektedir.

Ad verme

Dedem Korkut gelsün bu oğlana ad kosun, bilesinçe alıp babasına varsun, babasından oğlana biglik istesün, taht alı virsün didiler. 'Dedem Korkut gelsin, bu oğlana ad koysun, beraberine alıp babasına varsın, babasından oğlana beylik istesin, taht alıversin dediler.' (81, 25)

Öğüt verme

Derin olsa baturur kalabalık korhudur, at işler er öginir, yayan erüñ umudı olmaz. 'Derin olsa batırır kalabalık korkutur, at işler er övünür, yayan erin ümidi olmaz.' (130, 69)

2.2.4. Davranış Belirticiler

Austin'in karmaşık bir grup olarak nitelediği davranış belirtici edimseller, tutumlarla ve toplumsal davranışlarla ilgilidir. Başkasının davranışına tepki verme ya da önceki davranışı

karşısında sorumlu tutmayı içermektedir. Duyguları betimlemek, bildirmek, dışa vurmak anlamında özür dileme, teşekkür/tebrik etme, esef duyma, pişman/kırgın olma, memnun/şikâyetçi olma, suçlama, meydan okuma, onay verme gibi edimler, edimsöz ediminin bu ulamına girmektedir (2009: 163, 170). Bu ulamdaki edimlerde iki hareket söz konusudur. İlk hareket, ikinci hareketi tetiklemekte veya sebep olmaktadır. Örneğin özür dileme edimi için öncesinde bir suç işleme ediminin, tebrik etme ediminde ise beğeni alacak bir edimin gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Bu bakımdan davranış belirtici edimsöz edimleri, dolaylı yoldan etkisöz edimini de gerektirmiş olmaktadır. Aşağıdaki örneklerde yer alan esef duyma, ilenme, meydan okuma, kızgın olma, sitem etme, şikâyet etme ve suçlamanın olması için önünde başka bir edimin gerçekleşmiş olması gerekir.

Esef duyma

Dirse Han aydur: Bayındır Han benüm ne eksikligüm gördi, kılıcumdan mı gördi, suframdan mı gördi. ‘Dirse Han der. Bayındır Han benim ne eksikliğimi gördü, kılıcımdan mı gördü, soframdan mı gördü.’ (78, 22).

İlenme

Pay Püre Big ne ağlayup buzlarsın? pay püre big aydur: Han kazan niçe ağlamayayın, niçe buzlamayayın, oğulda ortacum yok kartaşda kaderüm yok, Allah Ta'âla meni karğayupdur, bigler tacum taHtum için ağlaram, birgün ola düşem ölem yirümde yurdumda kimse kalmaya didi. ‘Pay Püre Bey ne ağlayıp bağıryorsun? Pay Püre der Han Kazan nasıl ağlamayayım, nasıl bağırmayayım, oğulda nasibim yok, kardeşte kaderim yok. Allah Teala bana beddua etmiştir, beyler tacım tahtım için ağlarım, bir gün olacak düşeceğim öleceğim, yerimde yurdumda kimse kalmayacak dedi.’ (116, 58)

Meydan okuma

Banı Çiçeğün dadısıyam, gel imdi senüñ-ile ava çıkalum, eger senüñ atuñ menüm atımı kiçer-ise onuñ atını dahı kiçersin, hem senüñ ile oh atalum, meni kiçer-iseñ anı dahı kiçersin ve hem senüñ-ile güreşelüm, meni basar-iseñ anı dahı basarsın. ‘Banu Çiçeğin dadısıyım, gel şimdi seninle ava çıkalım, eğer senin atın benim atımı geçerse onun atını da geçersin, hem seninle ok atalım, beni geçersen onu da geçersin ve hem seninle güreşelim, beni yenersen onu da yenersin’ (123, 63)

Kızgın olma

Mere kavat oğlu delü kavat, saña düşer-mi bi-tekellüf menüm üzerüme gelesin. ‘Bre kavat oğlu deli kavat, sana düşer mi teklifsizce benim üzerime gelesin.’ (145, 83)

Şikâyet etme

Bigler Tañrı bize bir kür oğul virmiş, varayın anı anası yanından alayın. ‘Beyler Tanrı bize bir hayırsız oğul vermiş, varayım onu anasının yanından alayım.’ (162, 98)

Sitem etme

Big yigidüm, kalaba lık yağı gelse kayıtmaz idüñ, butuña ala oh tohınsa inlemez idüñ, kişi koynında yatan halalına sırrın dimez-mi olur, nedür haluñ ‘Bey yiğidim, kalabalık düşman gelse dönmezdin, butuna alaca ok saplansa inlemezdin, insan koynunda yatan helallisine sırrını söylemez mi olur, nedir halin’ (119, 169)

Suçlama

Bak bak şimdiye degin Kazanuñ ivin bile yağma ider-idük, şimdi niçün bile olmayavuz. ‘bak bak, şimdiye kadar Kazan'ın evini beraber yağma ederdik, şimdi niçin beraber olmayalım’ (243, 205)

Dua ve beddualar ile selamlamaların içinde yer alan iyi ve kötü dilek bildirme edimi, konuşurun bir durum karşısındaki niyetini belli etmesi bakımından davranış belirtici edimler arasında yer almaktadır.

Dua etme

Yöm vireyim Hanum: Karlu kara tağlaruñ yıkılmasun ,kölgeliçe kaba ağacuñ kesilmesün, kamın akan görklü suyuñ kurımasun, kâdir Tañrı seni nâmerde muhtaç itmesün... ‘Dua edeyim hanım: Karlı kara dağların yıkılmasın. Gölge büyük ağacın kesilmesin. Taşkın akan güzel suyun kurumasin. Kadir Tanrı seni namerde muhtaç etmesin.’ (115, 56)

Selamlama

Dede Korkut ... yarenler sizi Hakka ısmarladum didi. ‘Dede Korkut dostlar sizi Hakka ısmarladım dedi’ (125, 65)

2.2.5. Serimleyiciler

Görüşleri ve göndermeleri açıklamayı, yorumlamayı taşıyan serimleyiciler, *aktarıyorum*, *açıklıyorum*, *çözümlüyorum*, *konusuna geliyorum*, *yineliyorum*, *tekrarlıyorum* gibi yönergeleri içermektedir (Austin, 2009: 171). Bu yönüyle düzsöz edimlerine de benzemektedir. Ancak farkı alıcıda durum değişikliği yaratma niyetinin varlığıdır. Yalnızca aktarım yapmakla kalınmayıp aynı zamanda bu aktarımdan hareket ederek alıcının başka bir hareket düzlemine geçmesi sağlanmaktadır. Serimleyicilerin alıcıya bildirim yapma amaçlarındaki ortaklık sebebiyle dilin üst-dil işleviyle bağlantılı olduğunu belirtmek gerekmektedir.

DK’de özellikle karşılıklı konuşmalarda tekrarlama, açıklama, örnek verme, yorumlama, hatırlatma ve bilgi verme edimleri taşıyan sözcelere belirli oranda da olsa

rastlanmaktadır. Serimleyicilerin özünde yer alan “söz”e dayalı olma durumu, dolaylı olarak bu tipteki edimsözlerin konuşma edimini gerektirmektedir.

Aktarma

Ayıldılar: Hanum bu gün Bayındır Handan buyruk şöyledir ki oğlu kız olmayanı Tanrı Ta'ala kargayupdur. ‘Dediler: Hanım, bugün Bayındır Handan buyruk şöyledir ki oğlu kızı olmayana Tanrı Taâla beddua etmiştir.’ (79, 22)

Yineleme

Can tatlusın saña bildüreyin mi ‘Can tatlılığını sana bildireyim mi’ (80, 24)

Aktarma

Çağırıp Dirse Hana soylar, görelüm Hanum ne soylar ‘Çağırıp Dirse Han'a söyler, görelim hanım ne söyler.’ (86, 29)

Yorumlama

Kara bulut didüğüñ senüñ devletüñdür, kar ile yağmur didüğüñ leşkerüñdür, saç kayğudur, kan karadur. ‘Kara Göne der: Kara bulut dediğin senin devletindir, kar ile yağmur dediğin senin askerindir, saç kaygıdır, kan karadır.’ (99, 42)

Açıklama

Pay Püre'nüñ oğlu vardur, adına Bamsı dirler didiler. ‘Pay Püre' nin oğlu vardır, adına Bamsı derler dediler.’ (119, 61)

Örnek verme

Bu mahalda kalın Oğuz bigleri yetdi. Hanum görelüm kimler yetdi Kara Dere ağzında Kâdir viren ,kara buğa derisinden bişigünüñ yapığu olan, acığı tutanda kara taşı kül eyleyen, bıyığın eñse sinde yidi yirde dügen, erenler evreni Kazan Bigüñ kar taşı Kara Göne çapar yetdi. ‘Bu sırada kudretli Oğuz beyleri yetişti. Hanım görelim kimler yetişti. Kara Dere ağzında Kadir veren, kara boğa derisinden beşiğinin örtüşü olan, hiddeti tutunca kara taşı kül eyleyen, bıyığını ensesinde yedi yerde düğümleyen, yiğitler ejderhası, Kazan Beyin kardeşi Kara Göne dört nala yetişti.’ (112, 53)

Hatırlatma

Alan sabah Han kızı yirümden turmadum mı/Boz ayğıruñ biline bilmedüm mi/Senüñ ivüñ üzerine sığın geyik yıkmadum mı ‘Sabah sabah hankızı yerimden kalkmadım mı/Boz aygırın beline binmedim mi/Senin evinin üzerine yabani geyik yıkmadım mı (149, 86)

Bilgi verme

Mere kâfir sen meni bilmez misin/Paraslaruñ Bayburd Hisarından parlayup uçan/Adahlusun ayruklar alur iken tartup alan/Pay Püre Han oğlu Bamsı Beyrek maña

dirler ‘Bre kafir sen beni bilmez misin/Parasarin Bayburt Hisarından fırlayıp uçan/Adaklısını başkaları alırken çekip alan/Pay Püre Han oğlu Bamsı Beyrek bana derler’ (241, 200)

2.3. Etkisöz Edimleri

Konuşur tarafından sözcelenen edimsözler, bilinçli ya da bilinçsiz; kasıtlı ya da kasıtsız biçimde karşı tarafı etkileyebilmektedir. “Kapıyı kapatır mısın.” sözcüsüyle konuşur, rica etme ediminde bulunurken bunu anlamlandıran alıcı, kapatma ediminde bulanacaktır. Bir edimsöz başka bir edime sebep olacaktır. Ancak bazı edimsözlerin etkisöze dönüşmesi için yukarıda bahsi geçen koşulların yerine getirilmiş olması gerekmektedir. “Kapıyı kapatır mısın!” sözcüsünün bir rica değil de aslında emir veya uyarı anlamında ve muhatabın dışarı çıkması yönünde olduğunun anlaşılabilmesi için alıcı ile gönderici arasındaki koşulların ve yaşantıların ortaklık taşıması önem arz etmektedir. Aksi takdirde edimsöz, etkisöze dönüşmeyecek ve bir edim başka bir edime dönüşmeden yalnızca dillendirme basamağında kalarak etkisiz hâle gelecektir. Her ne kadar etkisöz edimleri için sözün doğru anlaşılıp anlaşılabilmesi önemliyse de bir edimsöz edimi, alıcı harekete geçtiği anda etkisöz edimine dönüşmüş demektir.

Etkisöz edimlerinde konuşurun düzsöz ediminde bulunması, alıcının bunu algılaması veya düşünme sürecinin başlaması olmak üzere en az iki hareket katmanı vardır. Türkçe tümce yapısında yer alan ettirgen ifadelerin büyük kısmının etkisöze örnek gösterilebileceği söylenebilir. Etkisöz edimlerinin geri planında bir hüküm, bir güç, bir sorumluluk, bir tutum ve açıklama taşıyan sözler yer almaktadır. DK, etkisöz edimsellerinin kullanımı açısından çok sayıda örnek vermektedir. Hanların veya beylerin buyruklarında yer alan kişilere, eşlerin birbirlerine kullanmış oldukları sözceler, etkisöz edimseli taşıması bakımından önemlidir.

Gine toy idüp atdan aygır deveden buğra koyundan koç kırdurmuşidi ‘Gene ziyafet tertip edip attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirmişti.’ (78, 22)

Kara koç atlar gördüğünde kişneşdüren/Kızıl deve gördüğünde buzlaşduran/Ağça koyun gördüğünde kuyruk çarpup kamçılayan ‘Kara koç atlar gördüğünde kişnettiren/Kızıl deve gördüğünde bağrıştıran/Akça koyun gördüğünde kuyruk çarpıp kamçılayan (101, 44)

Ölürisem senüñ uğruña ben öleyim/Allah Ta’âla kor ise ivüñi ben kurtarayın didi. Çoban böyle digeç Kazana kahr geldi, aldı yorıyü viridi. ‘Ölürsem senin uğruna ben öleyim/ Allah Teâla kor ise evini ben kurtarayım, dedi. Çoban böyle diyince Kazan'a kahr geldi, tuttu yürüyü verdi. (104, 46)

Allah Ta'âla pay püre bige bir oğul, Pay Piçen Big'e bir kız virdi. Kalın Oğuz bigleri bunu işitdiler, şad olup sevindiler. 'Allah Teâla Pay Püre Bey'e bir oğul, Pay Piçen Bey'e bir kız verdi. Kudretli Oğuz beyleri bunu işittiler, şad olup sevindiler.' (117, 59)

Birer gürz urup kapuyı uvatdılar, içerü girdiler. Buldukları kâfiri kırdılar. Dil çıkartmadılar. 'Birer gürz vurup kapıyı ufattılar, içeri girdiler. Buldukları kâfiri öldürdüler. Ağız açtırmadılar.' (240, 199)

3.SONUÇ

Temelde konuşurun iletişim kurma ihtiyacının karşılığı olan dil, bunun yanı sıra gönderim, duygu, ilişki, çağrı, üst-dil ve sanat işlevi olmak üzere başka işlevlere de karşılık gelmektedir. Her işlev, konuşur tarafından farklı biçimlerde alıcıya yani muhataba iletilmekte, böylelikle de sözceleme işlemi başlamaktadır. Sözceleme esnasında her sözün belli oranda gücü bulunmaktadır. Kimisi yalnızca bildirim yapmakla yükümlüyken kimisi alıcıyı harekete geçirici bir etkiye sahip olmaktadır. Dilin işlevleri ile başlayan söz ve gücünün tartışılması süreci 1960'larda Austin ve Searle ile kuramsal boyuta taşınmıştır. Söz edimi adıyla sunulan kuramlar her iki dil felsefecisi tarafından farklı ulamlarla ele alınmıştır.

Austin'in söz edimi kuramıyla temellendirilen bu çalışmada onun düzsöz, edimsöz ve etkisöz edimi adı verilen söz edimi tipleri ve alt ulamları Türkçenin tarihî dönemlerinden biri olan Eski Anadolu Türkçesi metni *Dede Korkut Hikâyeleri* üzerinden ele alınmıştır. Buna göre *Dede Korkut Hikâyeleri*, her türe geniş oranda örnek sunmakla birlikte özellikle erk belirtici edimsöz edimlerine daha sık rastlanmaktadır. Bunun da nedeni açıktır ki metnin konusu, kişilerin nitelikleri ve anlatım üslubu söz konusu tipteki söz edimlerinin kullanımına zemin hazırlamaktadır. DK'de dilin alıcıya yönelik çağrı işlevi, özellikle etkisöz edimleri ile erk belirtici ve serimleyici edimsöz edimlerinde görülürken gönderimsel ve üst-dil işlevinin düzsöz edimlerinde belirginleştiği söylenebilir.

Yapılan bu çalışmanın yanı sıra dönemin diğer eserleri, öncesi veya sonrasındaki döneme ait eserler incelenerek karşılaştırmalı bir söz edimi haritası çıkarılabilir. Böylece edimsel kullanımların, dönemlerin tarihî arka planları, metin üreticisinin kendisinin veya yarattığı/anlattığı kişilerin psikolojik, sosyokültürel, zihinsel vs. pek çok bağlamsal özellikten etkilenip etkilenilmediği sonucuna ulaşılabilir.

KAYNAKÇA

- Akşehirli, S. (2011). "Söz Edimleri Kuramı Açısından Kurgusal Anlatı Metinlerinde Söz Aktarımı" *Turkish Studies*, 6 (2): 143-162.
- Austin, J. L. (2009). *Söylemek ve Yapmak*. (Çev. Levent Aysever). İstanbul: Metis Yayınları.
- Aydın, M. (2014). *Dilbilim El Kitabı*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Aysever, R. L. (1994). *Anlam Sorunu ve John R. Searle'ün Çözümü*. Hacettepe Üniversitesi, Felsefe Anabilim dalı, Doktora tezi. Ankara.
- Başkan, Ö. (2003). *Bildirişim: İnsan-Dili ve Ötesi*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Cemiloğlu, İsmet (2001). *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ergin, M. (1963). *Dede Korkut Kitabı II: İndeks-Gramer*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ergin, M. (2004). *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ergin, M. (2005). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Eziler Kıran, A. (1990). "Dilbilim-Göstergebilim İlişkileri.", *Dilbilim Araştırmaları*, 1(1): 51-62.
- Eziler Kıran, A. (2014). "Dilbilim, Anlambilim ve Edimbilim", *Turkish Studies*, 9 (1): 719-729.
- Günay, V. D. (2004). *Dil ve İletişim*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- İmer, K.; Kocaman, A.; Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Jakobson, R. (1960). *Style in Language*. (Ed. Thomas A. Sebeok). Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Karagöz, M. (2007). "Dilin İşlevleri Açısından Kur'an'ın Üslubu" *KSÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9: 171-206.
- Kerimoğlu, C. (2014). *Genel Dilbilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kılıç, M. (2007). "Dilin İşlevleri: Metin Eylem Kuramı Yaklaşımı", *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2): 124-138.
- Kocaman, A. (1996). Edimbilim Üzerine. *Dilbilim Araştırmaları*, 7 (1): 11-36.
- Martinet, A. (1998). *İşlevsel Genel Dilbilim*. (Çev. Berke Vardar). İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Sarıçoban, A.; Hişmanoğlu, M. (2004). Türkçedeki Buyrum Tümcelerinin Edimbilimi Üzerine. *Dil Dergisi*, 123: 31-47.
- Saussure, F. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Searle, J. R. (2006). *Zihin, Dil, Toplum*. (Çev. Alaattin Tural). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Tezcan, S.; Boeschoten, H. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uçan, H. (2015). *Dilbilim, Göstergebilim ve Edebiyat Eğitimi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Uslu, Z. (2005). Edimbilim ve Yabancı Dil Öğretimine Etkileri. *Dil Dergisi*, 127: 34-43.
- Üstünoğlu, K. (1998). *Dede Korkut Destanları ve Cümleden Büyük Birlikler*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yaylagül, Ö. (2015). *Göstergebilim ve Dilbilim*. Ankara: Hece Yayınları.